

İdeolojik Tarihçiliğin Bir Göstergesi Olarak Emevî Aleyhtarlığı

Mehdin Çiftçi*

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye

Özet

Bir fikrin veya akımın tarihe bilinçli bir şekilde dayatılmasına, başka bir deyişle, tarihsel verilerin herhangi bir ideoloji ışığında yeniden harmanlanmasına ve gerçek dışı/kurgusal bir tarihin inşasına ideolojik tarihçilik denir. Tarihin her döneminde olduğu gibi İslam tarihinin farklı dönemlerinde de bu tür tarihçiliğe rastlamak mümkündür. Elimizde bulunan en eski İslam tarihi kaynaklarının Abbasiler döneminde yazıldığı, bir kısmının da dönemin gücüne yakın tarihçiler ve Emevi düşmanları tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Ayrıca özellikle ihtilalin ilk yıllarında Emevileri tarih sahnesinden silen Abbasilerin, en azından Emevi düşmanlığı ya da nefreti nedeniyle yaptıkları faaliyetler, şeriat karşıtı söylentilerin/bilgilerin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. -Bu dönemin tarihçileri tarafından nakledilen Emeviliğe ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Her bilim gibi tarafsız/nesnel bir şekilde yazılması gereken İslam tarihini dönemin ideolojisinden ya da zihniyetinden tamamen uzak tutmak mümkün olmasa da İslam tarihinin İslam tarihinin empoze ettiği düşüncelerden uzak tutulması gerektiği açıktır. bu ideolojiler. Bu tebliğde, İslam tarihi kaynaklarında yer alan Emevilerin mevcut olumsuz imajı, hatalarına rağmen büyük ölçüde Emevi düşmanlığı veya Abbasi fanatizminin ve ideolojik yaklaşımların sonucu olarak ortaya çıktıkları örneklerle verilecektir. Böylece bu tür bilgilerin kaynaklarda hangi saiklerle yer aldığı ve bir bilgi kaynağı olarak rivayet üretme sürecine dikkat edilmesinin nesnel tarihçilik açısından ne kadar önemli olduğu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İslam Tarih Yazıcılığı, İdeolojik Tarih Yazıcılığı, Abbasiler, Emeviler

İdeolojik Tarihçiliğin Bir Göstergesi Olarak Emevî Aleyhtarlığı

Abstract

The conscious imposition of an idea or trend on history, in other words, the re-blending of historical data in the light of any ideology, and the construction of an unreal/fictional history is called ideological historiography. As in every period of history, such historiography can be found in different periods of Islamic history. It is known that the oldest sources of Islamic history we have were written during the Abbasid period, and some of them were written by historians close to the power of the period and by those who were enemies of the Umayyads. In addition, the activities of the Abbasids, who deleted the Umayyads from the stage of history, especially in the first years of the revolution, due to the hostility or hatred of the Umayyads, at least, reveal that the rumors/information about the anti-Umayyadism transmitted by historians of this period should be approached with caution. Although it is not possible to keep Islamic history, which should be written in an impartial/objective way like any science, completely away from the ideology or mentality of the period, it is obvious that Islamic history should be kept away from the ideas imposed by these ideologies. In this communique, the current negative image of the Umayyads contained in Islamic historical sources will be given with examples where, despite their mistakes, they have emerged largely as a result of Umayyad hostility or Abbasid fanaticism and as a result of ideological approaches. Thus, it will be revealed with what motives such information appeared in the sources and how important it is from the point of view of objective historiography to pay attention to the process of producing rumors as a source of information.

Keywords: Islamic History, Islamic Historiography, Ideological Historiography, Abbasids, Umayyads

*Corresponding author: Address: İslami İlimler Fakültesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
TURKEY. E-mail address: mehdinciftci@gmail.com

1. Giriş

Tarihin, “gerçeklerin yazılması” değil, “tarihçinin gerçeklerinin yazılması” anlamına geldiğinden hareketle bir tarihçinin tam tarafsız olamayacağı söylenebilir. Bu nedenle bir tarih kaynağı değerlendirilirken onun içeriğiyle birlikte yazarının da arka planının göz önünde bulundurulması gerektiği, tarihi bilgilerin hiçbir zaman saf bir şekilde günümüze ulaşmadığı ve her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansıdığı bilinmelidir. Tarihinin, hiçbir zaman geçmişin nötr birer aynası olmaması sebebiyle onun meşrebinin, mezhebinin ve ideolojisinin bilinmesi çok önemlidir. Ayrıca eserin yaşadığı devri yansıtması ve müellifinin de bu yönüyle tarihin bir parçası olması hasebiyle incelenen metin hem ele aldığı konu hem de yazıldığı devir açısından değerlendirilmelidir (Özdemir ve Uysal, 2021: 295).

Bir fikir veya eğilimin bilinçli bir şekilde tarihe dayatılması, diğer bir ifadeyle tarihî verilerin, herhangi bir ideoloji ışığında yeniden harmanlanması ve gerçekte olmayan/kurgucu bir tarih inşa edilmesine ideolojik tarihçilik denir. İdeolojik tarihçilikte, mensup olunan inanç veya düşünceye uymayan tarihî olaylar tahrif edilerek bilinçli bir çarpıtma yapılır. İnsan olması hasebiyle tarihinin de bir dünya görüşü veya ideolojisine sahip olması, tarihin bütün dönemlerinde karşılaşılabilecek bir durumdur. Bazı düşünce gruplarının eserleri ile resmî tarih tezlerinde bu türden birçok örneğe rastlamak mümkündür (Aycan ve Söylemez, 2002: 7).

Din, milliyet, siyaset, mezhep, ekonomi, çevre ve dönemsel sorunlar gibi birçok husus tarihçiyi etkileyen, yönlendiren veya sınırlayan faktörlerdendir. Bu nedenle tarihinin ideolojisini, meşrebinin, mezhebinin ve ekolünü bilmek gerekir. İdeolojik davranan tarihçi, aslında geçmişini anlamaya yönelik olmayan bir çabayla bağlı olduğu ideoloji sayesinde veriler karşısında taraf tutmuş ve tarihî olayları bilinçli bir şekilde çarpıtmış olur (Aycan ve Söylemez, 2002: 10). Tarihinin, kurgulayıcı bir tarzda, gerçeklikten uzaklaşıp ideolojik davranmasının birçok sebebi bulunabilir. Bunların dikkat çekici olanlarından bazılarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a. Temiz bir geçmiş sunmak: Tarihinin, sahip olduğu düşünceleri tarihe dayatıp eserini ideolojisine hizmet edecek şekilde kurgulaması ve tarihî malumatı düşüncesine uygun hale getirmeye çalışması; ideolojisi ile çelişen bir veri bulunması durumunda ise ya tahrife başvurmaya ya da o bilgiyi görmezlikten gelmesidir. Hem Batı’da hem de İslam tarihinde birçok örneğine rastlanan, İslam dünyasında başta Hâricîler ve Şîîler olmak üzere tarihi, mezhepsel duruşları ile anlamaya çalışan gruplar ile bazı milliyetçi bireylerde yoğun olarak görülen bu bakış açısında, ilgili kişi veya gruplar kendileriyle ilgili hataları görmezlikten gelip müntesiplerinin gerçekleştirdikleri eylemleri kutsamışlardır (Aycan ve Söylemez, 2002: 10-12).

b. Tarihi meşruiyet aracı olarak kullanmak: Bazı ideolojik gruplar, tarihi kendilerini meşru kabul ettirmenin aracı olarak kullanmış ve türedi olmadıklarını ispatlamak amacıyla köklerini çok eskilere götürmeye çalışmıştır. Tüm milletlerin tarihlerinde birçok örneğine rastlanan bu duruşun İslam tarihindeki en çarpıcı örneği Şia’dır (Aycan ve Söylemez, 2002: 13).

c. Tarihi iktidar aracı olarak kullanmak: Geleceğe yön vermek ve iktidardakilerin gözüne girmek amacıyla yapılan bu tür tarihçilik, dönemin iktidarlardan tarafından toplumların geleceğini şekillendirmek için kullanılmıştır. Hemen her dönemde karşılaşılabileceğimiz bu ameliyeye göre

bazı tarihçiler, dönemin iktidar gücünü elinde bulunduranların gözüne girmek ve onların hoşuna gidecek bilgileri vermek (onayladıklarını eserlerine alıp kabul etmediklerini de almamak) suretiyle eserlerini yazmışlardır. Örneğin eksik de olsa günümüze gelen ilk siyer eserinin müellifi İbn İshak'ın (ö. 151/768), bu eserini Abbâsî halifesi Mansur'un isteği üzerine kaleme aldığı için Hz. Peygamber'in amcası ve Abbâsîler'in de dedesi olan Abbas'ın Bedir Gazvesi'nde müşrikler tarafında yer aldığını zikretmediği belirtilmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 13-14). Aynı şekilde dönemin bir diğer önemli İslam tarihçisi Vâkıdî'nin de (ö. 207/823), muhtemelen Abbâsî hanedanı ile olan sıkı ilişkileri sebebiyle aynı savaşı anlatırken müşrikler safında yer alan Abbas'ın adını zikretmediği kaydedilmiştir. Vâkıdî'nin aksine Abbas'ın Bedir'de müşriklerin yanında katıldığını eserine alan Taberî'nin ise Abbas'ın zor kullanılarak katılmak zorunda bırakıldığını özellikle vurguladığı; Abbâsî Devleti'nin doğuşu ve gelişmesi hakkında geniş bilgi vermesine rağmen onların Emevîler'e yaptığı zulümlere kısaca değindiği; onun üzerinde durmayarak geçtiirdiği bu konular ile hiç değinmediği bazı meselelerin ise İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr tarafından detaylı olarak verildiği belirtilmiştir (Aycan ve Sarıçam, 2005: 885). Dönemin bir diğer müellifi Câhiz'in de (ö. 255/869) benzer bir tavırla, eserlerinde Emevîler'i çok acımasız bir şekilde eleştirmesine rağmen Abbâsîler'e yönelik olumsuz herhangi bir ifadeye yer vermediği ve Abbâsîler devrinde Türkler'in iktidarda etkin olduğu dönemde, büyük bir ihtimalle Türk komutanlara yaranmak için Fezâilü'l-Etrâk (Türkler'in Faziletleri) adlı bir eser kaleme aldığı kaydedilmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 14). İktidarda bulunanlara hoş görünmek veya onların gözüne girmek için ilgili millet veya hanedanlık ile ilgili hadis uydurma faaliyetinin de aynı sâikle yapıldığı bilinmektedir (Aycan ve Söylemez, 2002: 15. Konuyla ilgili örnek bazı hadislerin değerlendirilmesi için bkz. Yıldız, 2011: 37-39; Aycan, 2001: 45-47).

Müslümanların tarih boyunca yaşadıkları siyasi görüş ayrılıklarının o dönemlerde kaleme alınan eserlere de yansdığı bilinmektedir. İslam tarihi kaynaklarının da önemli bir kısmı, bazı düşünce ekolleri veya mezheplere mensup kişilerce okuyucuyu yönlendirme amaçlı olarak bağlı buldukları grubun görüşleri doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu tarihçilerin ideolojilerinin bilinmesi, tarihi malzemeyi nasıl kullandıklarını anlamamıza büyük katkı sağlayacaktır (Aycan ve Sarıçam, 2005: 882).

Bu tebliğ her ne kadar Emevî aleyhtarlığı üzerinden ideolojik tarihçiliği ele alıyorsa da aynı tutumun bizzat Emevîler tarafından da takındığı, üstelik siyer gibi bir alanda bile ideolojik davrandıkları bilinmektedir. Nitekim Emevîler'in ilk altmış yılı içerisindeki halifeleri (Süfyânîler ile ilk Mervânîler), siyer-meğâzî rivayetlerini genellikle hoş karşılamamış, özellikle hanedanın bulunduğu Suriye bölgesindeki halkın bu konuda bilgilendirilmesini ve bu tür bilgilerin burada yayılmasını istememişlerdir. Onlar, siyerle ilgili bilgilerin kaleme alınmasıyla Emevîler'in bu dönemlerde yaptıkları kötülüklerin ortaya çıkacağı, Ensar'ın iyiliklerinin yayılacağı ve bunun da bir Ensâr-Emevî çekişmesini körükleyeceğini düşünmüşlerdir (Aycan ve Sarıçam, 2005: 888-890).

2. İdeolojik Tarihçiliğin Bir Göstergesi Olarak Emevî Aleyhtarlığı

İslam devleti sınırlarının genişlemesi ile birlikte hem yöneticiler ile halk arasındaki farkın artması, hem de tarihçinin o dönemki anlayışa göre önemli ve büyük şahısların tarihini kaleme alma eğiliminde oluşu, tarihçiyi mevcut yönetime yakın bir konuma taşımıştır. Bu da tarihçileri, eserlerini dönemin iktidar gücünü elinde tutanların etkisinde yazmak zorunda bırakmış ve tarihin,

hâkim aileler ekseninde yazılmasına sebep olmuştur (Özdemir ve Uysal, 2021: 297).

İslam tarihinde önemli bir iz bırakan bütün devletlerin olumlu-olumsuz ve başarılı-başarısız yönleri bulunmaktadır. Buna rağmen devletlerin tarihleri aynı ölçüde tarih kitaplarına doğru bir şekilde yansıtılmış değildir. Tarihi, kendilerini yıkan Abbâsîler döneminde yazılan Emevîler de bu bakımdan bazı haksız eleştirilere maruz kalmış, yaptıkları olumlu faaliyetlerin çoğu görmezden gelinip kötü eylemleri ön plana çıkartılmış ve daha çok bu olumsuz yönleriyle hatırlanır olmuşlardır (Yiğit, 2016: 16-17). İslam tarihiyle ilgili eserlerin birçoğunda genellikle kötü yönleriyle ön plana çıkartılan Emevîler'in tarihine objektif bir şekilde bakıldığında, aslında onların da İslam dini ve medeniyetine ciddi katkılarının olduğu görülecektir. Nitekim bu dönemde fetihleri etkileyen en önemli amil, yine İslam'ın yayılması (cihad/i'lâ-yi kelimetullâh) olup bu ideal uğruna hareket eden Emevî halifeleriyle hanedana mensup çoğu komutan, uzak diyarlara akıbeti belirsiz tehlikeli seferler düzenlemiş ve bu bölgelerde İslam dininin yayılmasını sağlamışlardır (Apak, 2008: 10).

Bu kadar önemli faaliyetlerde bulunmalarına rağmen Emevîler döneminde meydana gelen bazı olaylar, müslümanların zihinlerinde derin izler bırakmış ve bu devir, İslam tarihinin en tartışmalı dönemlerinin başlarında gelmiştir. Halifeliğin güç kullanılarak ele geçirilmesi ve saltanata çevrilmesi, Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin katledildiği Kerbelâ faciası, dönemin Emevî yönetimine isyanları sebebiyle Medine ile Mekke'nin kuşatılması ve bu esnada Kâbe'nin zarar görmesi, farklı bölgelerde çoğu sahâbe çocuğu olan binlerce müslümanın öldürülmesi bu dönemin en tartışılan konularındandır (Apak, 2008: 7-8). Bu dönemde gerçekleşen mevcut olaylar sebebiyle Emevîler tartışılma ve eleştirilmeyi hak etse de bu hadiselerin aktarımı esnasında bazı tarihçilerin itidal ölçüsünü kaçırıp eleştiri sınırlarını aştıkları da görülmektedir. Nitekim bu devirdeki "Harre Vakası" üzerinden çok abartılı bilgiler verilmiş ve aşırı eleştiriler yapılmıştır. Örneğin bu olay gerekçe tutularak Yezid'e "Firavun'dan daha insafsız ve daha zalim, münafık veya kâfir" denmesi; ordusunda bulunan herkesin dinsiz ilan edilmesi; bu hadise esnasında öldürülen insan sayısı, duruma hâkim olunduktan sonra şehirde yapıldığı belirtilen katliam, yağma ve tecavüz hadiseleri ile tecavüze uğradığı belirtilen kadınların sayısı ve sonrasında meydana gelen gelişmeler; işgal süresince Mescid-i Nebevî'de gerçekleştiği belirtilen olaylar; katliamdan sonra Medine halkının Yezid'in köle ve cariyeleri olduklarını kabul şartıyla biate zorlandıklarının ifade edilmesi; Yezid'in Harre Olayı'nın sonucunu öğrendiğinde Bedir'de müşrik olarak öldürülen akrabalarının intikamını aldığını bir şiirle ifade etmesi; Harre'de öldürülenlerle ilgili uydurulan hadisler; Hendek Savaşı sırasında münafıkların tutumlarıyla ilgili nazil olan bir ayetin İbn Abbas'a nispet edilmek suretiyle Harre olayına delalet ettiğinin belirtilmesi ve Harre Olayı'nın Kitâb-ı Mukaddes'te bile yer aldığı belirtilerek Yezid'in kötülenme gayretkeşliği gibi birçok bilgi, Emevîler'e yapılan eleştirilerde aşırıya kaçıldığını ve birtakım uydurma bilgilerin bu meyanda zikredildiğini göstermektedir (Önkal, 1992: 193-197).

Genellikle aşırılığa meyyal olan insanoğlu hem övgüde hem de yergide sınırlarını aşabilmiştir. Bu bağlamda değer verilen veya sevilen kişilerin, sahip olmadıkları vasıflarla methi yapılmış, kusurları görülmemiş ve hataları tevil edilmiştir. Sevilmeyen, anlayış ve düşünceleri tasvip edilmeyen kimseler ise gereğinden fazla eleştirilmiş; yapılmayan şeyler, söylenmeyen sözler ve sahip olunmayan düşünceler kendilerine isnad edilerek kötülenme yoluna gidilmiştir. Hz. Âdem'den günümüze kadar devam edegelen insandaki bu zaaf noktasından önemli tarihi şahsiyetler de

nasiplerini almışlardır. İşte birer insan olmaları hasebiyle tarihçiler de bazen duygusal davranıp hem geçmişte hem de kendi zamanlarında meydana gelen olaylar ve şahıslar hakkında bilgi verirken övgü veya yergide aşırıya kaçabilmişlerdir. Dönemlerindeki mevcut idareciler ile devamlı bir mücadele içerisinde olan Şîî ve Hâricî grupların, tarihi olayları övgü ve yergi sınırlarını aşarak yanlı bir bakış açısı ile değerlendirmeleri ve bilhassa kendileriyle ilgili olayları taraflı bir şekilde aktarmaları bunun en bariz örneklerindendir (Önkal, 1992: 189).

Emevîler dönemi, bu devirde gerçekleşen bazı olaylar sebebiyle gerek Sünnî camia gerekse diğer düşünce grupları tarafından çokça tartışılmış ve bu dönemle ilgili farklı ideolojik değerlendirmeler yapılmıştır. Emevî muhaliflerinden başta Şîîler olmak üzere Abbâsîler devri Sünnî ve Mu‘tezilî İslam tarihçileri, Hâricîler, Zâhirîler ve Şuûbîler bu dönemle ilgili ideolojik okumalar yapan gruplar arasındadır. Bu nedenle mevcut grupların ideolojik bakış açısını yansıtan rivayetler veya bilgiler karşısında ihtiyatlı davranmak gerekir. Nitekim Emevî döneminin, hem muhalif gruplar hem de Şuûbiye hareketi taraftarlarınca önemli ölçüde tahrif edildiği ifade edilmiştir (Yiğit, 2016: 18-19).

Emevî aleyhtarlığı veya onlarla ilgili olumsuz bir bakış açısının oluşmasında, günümüze ulaşan rivayetlerin Abbâsîler devrinde kaleme alınmış olmasının etkisi büyüktür. Öyle ki Abbâsîler devrinde Emevî taraftarlığı doğrudan devlete karşı gelmek olarak telakki edildiğinden, tarihçilerin Emevîler’le ilgili olumlu bir değerlendirmede bulunamadıkları ve hatta onlara karşı önyargısız/tarafsız fikirler dahi ortaya koyamadıkları belirtilmiştir (Apak, 2008: 11). Bu devirdeki diğer İslam tarihçilerinin çoğu da ya siyaseten ya da farklı nedenlerle Emevîler’e sert bir tutum takınmış ve daha önce zikredilen bazı olaylar sebebiyle onları ciddi bir şekilde tenkit etmişlerdir. Onların bu düşüncelerinde Emevî devri âlimlerinin çoğunun Emevî aleyhtarı düşüncelerinin de etkili olduğu belirtilmektedir (Yiğit, 2016: 17-18).

2.1 Emevîler’e Abbâsî veya Mu‘tezilî Bakış

İslam tarihinin ilk eserleri olan siyer ve meğâzî alanındaki çalışmalar Emevîler devrinde yazılmaya başlansa da Abbâsîler döneminde telif edilen eserler üzerinden bize ulaşmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler devriyle ilgili bilgiler de Abbâsîler vasıtasıyla günümüze gelmiştir (Demircan, 2016: 77). İlk büyük İslâm tarihçilerinden sadece İbn Şihâb ez-Zührî Abbâsîler döneminden önce; Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkîdî gibi önemli tarihçilerin tamamı Abbâsîler’in ilk devirlerinde yaşamışlardır. Günümüze ulaşan siyer ve meğâzî bilgileri, Abbâsî halifelerinin himaye ettiği İbn İshak ile Vâkîdî gibi ilk dönem İslam tarihçilerinin eserlerine dayanmaktadır. İbn İshak’ın siyerle ilgili eserini yeniden tertipleyen İbn Hişâm ile İslâm dünyasında biyografi alanında yazılan ilk önemli eser olan et-Tabakât müellifi İbn Sa‘d da bu dönemin diğer önemli iki tarihçisidir. Siyasî İslâm tarihinin ilk müellifleri, ilk kültür ve ilim tarihçilerinin tamamı yine Abbâsîler döneminde yaşamışlardır. Sonraki dönem tarihçileri ilk üç asır İslâm tarihi hakkında hep bu dönem kaynaklarındaki bilgileri kullanmışlardır. Medâinî, Câhiz, İbn Kuteybe, Belâzürî, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Ya‘kûbî, Taberî, Mes‘ûdî, İbnü’n-Nedîm, İbn Miskeveyh, Bîrûnî, Hatîb el-Bağdâdî, Sem‘ânî, İbnü’l-Cevzî ve İbnü’l-Esîr gibi tarihçiler bu devirde yaşamışlardır (Yıldız, 1988: 46).

Yukarıda verilen bilgilerde de görüldüğü üzere İslam tarihçiliğinin en önemli devresi, Abbâsî ihtilali ile başlayan dönemdir. İslam tarihiyle ilgili günümüze ulaşan ilk eserlerin Abbâsîler döneminde yazılmış olması sebebiyle bu eserlerde Abbâsî yanlısı ve Emevî karşıtı bir bakış açısı

etkili olmuş ve bu tutum sonraki dönemlerde kaleme alınan eserleri de etkilemiştir (Humphreys, 2004: 100-101. Ayrıca bkz. Özdemir ve Uysal, 2021: 297-298).

Elimizdeki ilk İslam tarihi kaynaklarının hepsi Abbâsîler döneminde kaleme alındığından İslam tarihinin ilk dönemlerindeki diğer konular gibi Emevî tarihi de bu dönemde yazılmıştır (Yiğit, 2016: 17). Emevîler’i bir ihtilal neticesinde ortadan kaldırarak yönetime gelen Abbâsîler, iktidarlarını sağlamlaştırmak ve meşruluklarını ispatlamak için Emevîler’i kötüleme ve onlara ait her şeyi tahrip etme yoluna gitmişlerdir. Bu kötüleme kampanyasında devletin resmi tarihçilerinin büyük bir rolü olmuştur. Ayrıca diğer alanlardaki ulemâdan bazıları Abbâsî iktidarının yanında yer almış, onların politikası doğrultusunda eserlerini yazmış ve bu dönemde Emevîler’i aşırı bir şekilde kötüleyen, Abbâsîler’i ise öven ve müjdeleyen rivayetler/hadisler uydurulmuştur (Önkal, 1992: 190).

Abbâsîler’in Emevîler’i kanlı bir ihtilal ile ortadan kaldırıp Emevî hanedan mensuplarına karşı bir katliam uygulaması; Abbâsî halifeleri ile devlet ricalindeki Emevî husumetinin asırlarca devam etmesi; Vâkıdî, Belâzürî ve Ya’kûbî gibi ilk İslam tarihçilerinden bazılarının Abbasî halifeleri ve yöneticileriyle olan yakın ilişkileri Emevîler’le ilgili tarihi bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Yiğit, 2016: 17). Aşağıda Abbâsîler devrinde kaleme alınan bazı eserlerden Emevî aleyhtarlığına örnekler verilecektir:

Hem aşırı Emevî muhalifliği hem de fanatik Abbâsî taraftarlığı ile bilinen Arap edebiyatının en önemli müelliflerinden Câhiz (ö. 255/869) Abbâsîler devrinde yaşamıştır (Apak, 2008: 11-12). Yaptığı tenkitlerin, bağlı olduğu mezhepten de kaynaklandığı anlaşılan Câhiz, Mu‘tezile’nin siyasi düşüncesi bağlamında Benî Ümeyye hakkında bir risale de kaleme almıştır (İlgili risalenin tercümesi için bkz. Aycan ve Söylemez, 2002: 31-41). O, Abbâsî halifelerinden Mütevekkil’in iktidara geldiği ilk zamanlarda; Me’mun, Mu‘tasım ve Vâsık devirlerinin Mutezilî yanlısı başkadısı Ahmed b. Ebû Duâd’ın oğlu Ebu’l-Velid Muhammed’e takdim için yazdığı risalesinde Emevîler’e ağır eleştiriler yöneltmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 19). Onun böyle bir risale kaleme almasında, eserini Emevîler’i savunuculuğuyla tanınan “Ehl-i Nâbite” diye adlandırdığı bir gruba reddiye olarak yazması, bağlı olduğu mezhebin o dönemdeki Abbâsî yöneticilerinin desteğini alması ve kaleme aldıklarından dolayı mükâfatlandırılmasının etkili olduğu söylenmektedir (Aycan ve Söylemez, 2002: 20, 27-28). Câhiz’in bu dönemdeki inanç ve düşüncelerinin Abbâsîler’in resmî anlayışını yansıttığı da söylenebilir. Onun Emevî devlet ricaliyle ilgili koyduğu ölçüleri Abbâsîler devrindeki idareciler için de uygulamaması ise eleştiri konusu olmuştur (Aycan ve Söylemez, 2002: 28). Câhiz bu risâlesinde, Kur’an ve sünneti inkâr anlamına gelen uygulamaları sebebiyle Muâviye ve ondan sonraki Emevîler’in, Nâbite ehlinin ise Emevîler’i savunması nedeniyle küfre düşüklerini belirtmiş; hilafetin saltanata çevrilmesi, Mekke ve Medine kuşatmaları, Kerbelâ Olayı gibi Emevîler’in genellikle tartışılan meselelerini, onların küfre düşmelerine sebep olarak zikretmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Aycan ve Söylemez, 2002: 29-30).

Abbâsîler devri önemli tarihçilerinden Belâzürî de (ö. 279/892-93) Fütûhu’l-büldân adlı eserinde fetihlerin en geniş ve yoğun şekilde gerçekleştirildiği Emevîler döneminden bahsederken olumlu herhangi bir ifade kullanmazken fetihlerin büyük ölçüde durduğu hatta gerilemenin yaşandığı Abbâsî Devleti için birçok yerde “mübârek” sıfatını kullanmıştır (Belâzürî, 2013: 176, 193, 240, 326, 334, 422 ve 507. Ayrıca bkz. Apak, 2008: 11).

Hicri ikinci veya üçüncü asırda yazıldığı tahmin edilen ve yazarı belli olmayan Ahbârü'l-Abbâs adlı bir yazma kitapta da Emevî aleyhtarlığına rastlanmaktadır. Abbâsîler'in Emevîler'e karşı yaptıkları ihtilâlin meşruiyetini kabul ettirmek, onların Emevîler'e karşı yürüttükleri "kutlu ve mübarek" mücadeleyi sonraki nesillere aktarmak ve Alioğulları'na karşı yaptıkları hilâfet mücadelesini savunmak amacıyla yazıldığı belirtilen bu eserde (Özdemir ve Uysal, 2021: 302-303, 318), hilafetin Ehl-i beytte hiç kalmadan Emevîler'e geçtiği kaydedilmiş ve onların da hilafette soylarının dışına çıkmamaları sebebiyle haksızlık yaptıkları vurgulanmıştır. Bu haksızlığın giderilmesi ve hilâfet eğer bir soydan devam edecekse kendilerinin de içerisinde yer aldığı Hâşimoğulları soyundan olması gerektiği belirtilmiştir (Özdemir ve Uysal, 2021: 307).

2.2. Emevîler'e Zâhirî veya Sünnî Bakış

Önce Hanefî, ardından Zâhirî, son olarak da Şâfiî mezhebine geçtiği belirtilen Mısırlı tarihçi Makrizî'nin de (ö. 845/1442) (Eymen Fuâd Seyyid, 2003: 448) Emevîler'i eleştirip mahkûm etmek ve Hâşimîler'i temize çıkarmak amacıyla kaleme aldığı bir risalesi bulunmaktadır (Risalenin tercümesi için bkz. Aycan ve Söylemez, 2002: 151-210). Bu eserinde Zâhiriyye mezhebinin Emevîler dönemine yönelik tezlerini sıralayan (Aycan ve Söylemez, 2002: 7), Hâşimî-Emevî mücadelesinde Ehl-i beyt lehine tavır koyan ve Emevîler'i bu koşullanmışlıkla değerlendiren Makrizî, risalesine Ümeyyeoğulları'nın hilâfeti ele geçirmelerindeki şaşkınlığını ifade ederek başlamıştır. O, Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki mücadelenin gerçek sebebini ortaya koymaya çalıştığı bu risalesinde, Rasûlüllâh'a düşmanlıkta ileri giden Ümeyyeoğulları mensuplarının adları; Ebû Süfyân'ın bu süreçteki tutum ve davranışları; Kureyşliler'in, özellikle de Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber ve ilk müslümanlara yaptıkları eziyetler ile Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na karşı yaptıkları boykot; Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber tarafından zilkurbâ'dan çıkarılması ve bunların sebepleri; Ümeyyeoğulları'nın Rasûlüllâh tarafından devlet görevlerinde istihdamı; Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafetin Emevîler'e geçmesi gibi birçok konu üzerinde durmuştur. Makrizî, risalenin son kısımlarında ayrıca Abbâsî yanlısı tarihçilerden farklı olarak Abbâsîler'in de Emevîler gibi birçok hatası olduğunu, hatta İslam ümmetinin hilafeti saltanata dönüştürmekle İsrailoğulları'na benzediklerini ifade etmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 149-150). Makrizî'nin burada getirdiği eleştirilerin, Sünnî diğer mezhepler tarafından da genel olarak kabul edildiği ve risaledeki tezlerin ana hatlarıyla Şâfiî ve Hanefî görüşlerine de uygun olduğu söylenebilir.

2.3. Emevîler'e Haricî Bakış

Hâricîler'in İbâdî fırkasına bağlılığıyla bilinen İbn Sellâm el-İbâdî bir risalesinde mensubu bulunduğu fırkanın ilk dönem İslam tarihine bakışını yansıtmıştır (Bu risalenin tercümesi için bkz. Aycan ve Söylemez, 2002: 65-76). Bu fırka, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilafetinin tamamını, Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılını, Hz. Ali'nin hilafetinin ise tahkim olayına kadarki kısmını meşru saymış ve Ömer b. Abdülaziz hariç bütün Emevî halifelerinin fâcir (kâfir veya günahkâr) olduklarını iddia etmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler devrini İbâdîler'in bu ön kabullerine göre değerlendiren İbn Sellâm da Hz. Osman'ın son altı yılında Emevîler'i önemli mevkilere getirmek suretiyle adaletten uzaklaşıp saptığını ve bu nedenle ölümü hak ettiğini belirtmiştir. Onun, bu risalesinde genellikle Hz. Osman ve Emevîler ile problemlili ilişkileri olan sahâbîleri seçip onlara fikirlerini söyleterek inandırıcılığını arttırmayı amaçladığı, tarihi hadiselerle İbâdîlik bakış açısıyla

baktığı bu risalesinde son derece ideolojik davrandığı ve kendi tezlerini, tahrif ettiği tarihe dayatmaya çalıştığı belirtilmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 76-79).

2.4. Emevîler'e Şîî Bakış

Tarihin siyasallaşması konusunda öncü bir rol üstlenen Şîî meyilli bazı tarihçiler, Emevîler'i neredeyse bütün kötülüklerin kaynağı olarak göstermeye çalışmışlardır. Bunlara göre Emevî halifelerinin çoğu İslâm dinini dünyevî menfaatleri uğruna istismar etmiş, müslümanları köle edinmiş, idare ettikleri insanlara sürekli zulmetmiş, ilahî emirler konusunda sorumsuzca davranmış ve cahiliye devri Arap zihniyetini yeniden hâkim kılmaya çalışmışlardır. Bu nedenle onlar, Ömer b. Abdülaziz dışındaki Emevî halifelerinin neredeyse tamamını, kan dökücü, dini ikinci plana atan, bidatçi, zındık, mühlid ve kâfir saymışlardır (Apak, 2008: 8). Bazı Şîî müellifler ise bu konulara nisbeten daha ılımlı yaklaşmışlardır. Nitekim aşırı bir Şîî olduğu belirtilen Emevîler devri tarihçisi Ebû Mihnef'in (ö. 157/773-74), eserlerinde Emevîler'e karşı Hz. Ali taraftarlarını desteklediği ve hakikatleri tahrif etmemesine rağmen hoşuna gitmeyen bazı olaylarla ilgili görüş belirtmediği (sustuğu) belirtilmektedir (Başaran, 1994: 189). Şîî bir aileye mensup olan ve İslâm tarihini İmâmiyye Şîası bakışı açısından değerlendiren Abbasî dönemi tarihçilerinden Ya'kûbî de (ö. 292/905'ten sonra) Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiğine inandığı ilk üç halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliğini kabul etmemiş, onlar hakkında halife unvanını kullanmamış; buna mukabil Hz. Ali'yi halife olarak zikretmiştir (Ya'kûbî, 2010: 11-121. Ayrıca bkz. Ağarı, 2013; 287). Onun, hem Emevî hem de Abbâsî dönemlerini mülk ve saltanat devri olarak ele almasına rağmen Abbâsîler hakkında daha müsamahakâr davrandığı kaydedilmektedir (Ağarı, 2013; 287).

2.5. Emevî Aleyhtarlığının Sonraki Dönem Tarihçilerine Etkisi

Abbâsî iktidarı döneminde âlimlerden bazılarının onların yanında yer aldığı ve politikaları doğrultusunda eserlerini yazdığı bilinmektedir. Bu dönemlerde Emevîler'i olabildiğince kötüleyen, Abbâsîler'i ise öven ve müjdeleyen uydurma hadislerin de ortaya çıktığı bilinmektedir. İşte Abbâsî yanlısı ve Emevî aleyhtarı bu çalışmaların hem halkı etkilediği hem de genel bir kültür oluşmasına sebep olduğu ve daha sonraki dönemde tarihçilerin de bu kültürden etkilendiği ve ideolojik veya aşırı diyebileceğimiz Emevî aleyhtarı bu tarih anlayışının devamına sebep oldukları belirtilmiştir (Önkâl, 1992: 190). Buna dair birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Eyyûbî hânedanına mensup bir tarihçi olan Ebû'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* adlı eserinde Yezid b. Muaviye'nin adının geçtiği her yerde "Allah'ın laneti onun üzerine olsun" ifadesini kullandığı kaydedilmiştir (Apak, 2008: 12). Yine farklı alanlarda yazdığı birçok eseriyle bilinen ve Abbâsîler'den yaklaşık iki buçuk asır sonra yaşayan Süyûtî (ö. 911/1505), *Târihu'l-Hulefâ* adlı kitabının giriş kısmında "Emevî Halifeliğine karşı Uyarı Niteliğindeki Hadisler" başlığı altında Emevîler'i kötüleyen (Süyûtî, 1969: 77-79), arkasından da "Abbâsî Halifeliğini Müjdeleyen Hadisler" başlığı altında Abbâsîler'i öven ve müjdeleyen (Süyûtî, 1969: 79-84) bazı uydurma hadislere yer vermiştir. Onun, bu hadislerden bazılarının zayıf olduklarının bilincinde olmasına rağmen bunların manen doğru olduklarını ifade etmesi (Süyûtî, 1969: 83) ve eserinde böyle bir başlık açması, onun temelde bu hadisleri kabul ettiğinin bir göstergesidir (Önkâl, 1992: 190). Onun eserine aldığı hadislerden birisi şu şekildedir: "Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: (Rüyamda) Mervanoğulları'nı (Emevîler'i) minberime sırayla çıktığını gördüğümde üzuldüm, Abbasoğulları'nın çıktıklarını gördüğümde ise sevindim." (Süyûtî, 1969: 80) Bu tavır da

göstermektedir ki Süyûtî, asırlarca devam eden bir kültür ile literatürdeki rivayetlerin etkisinde kalarak aktardığı bazı hadislere pek dikkat etmemiştir (Önkal, 1992: 190).

Abbâsîler'in zayıflayıp etkilerinin azaldığı dönemlerde Emevîler ile ilgili olumsuz kanaate sahip tarihçiler bulunduğu gibi onların yaptıkları olumsuz fiilleri bile tevil eden taraftar bir gruba da rastlanmaktadır. Birinci grup içerisinde, ideolojik ve önyargılı değerlendirmeleri ile bilinen Şîiler ve sempatizanları ile onlar kadar aşırı olmasalar da özellikle Yezid b. Muaviye, Yezid b. Abdülmelik ve Velid b. Yezid b. Abdülmelik gibi halifeler vasıtasıyla Emevîler'i genel anlamda eleştiren bazı Sünnî tarihçiler yer almaktadır. İkinci grup içerisinde yer alan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi Sünnî âlimler ise Şîiler'e ve onların özellikle sahâbe hakkındaki görüşlerine karşı çıkmış ve onlara reddiye mahiyetinde cevaplar vermiş, özellikle çokça eleştirilen Muaviye ve oğlu Yezid'i de savunmuşlardır (Apak, 2008: 12).

Adı geçen müelliflerden biri olan İbn Teymiyye, Şîiler'in, özellikle de Şîî muhaddis İbn Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 724/1323) Muaviye ve Yezid üzerinden Ehl-i sünnet'e saldırması üzerine savunmacı bir yaklaşımla iki ayrı risâle yazmıştır (Bu risalelerin tercümeleri için bkz. Aycan ve Söylemez, 2002: 105-142). Şîiler'in bu suçlamaları karşısında harekete geçtiği anlaşılan İbn Teymiyye, risâlelerinde onların yalan ve iftiralarına cevap vermeye çalışmış, Muaviye ve Yezid döneminde meydana gelen bazı olayları tevil etmiş, hatta onlara sahip çıkmıştır. Başka bir ifadeyle o, yaşadığı dönemde Şîiler'le yaptığı mücadele ve polemik sebebiyle Emevîler'i savunmak durumunda kalmıştır (Aycan ve Söylemez, 2002: 98, 103). Onun bu risalelerinin, Moğollar'ın İslam âlemine saldırdığı dönemde bazı Şîî grupların Moğollar'la beraber hareket etmesi üzerine toplumda Şîiler'e karşı oluşan tepkiyi yansıttığı ifade edilmiştir (Aycan ve Söylemez, 2002: 7).

Sonuç

Temel iddiası, doğruyu ortaya çıkarmak veya hakikati bulmak olması gereken tarihçinin değerlendirmelerinin mümkün olduğunca ideolojik yaklaşımdan arındırılmış olması gerekir. Haklı veya haksız ortaya çıkarmak tarihçinin görevi olmadığından o taraf tutmamalı, sorgulayıcı olmalı, sebep ve sonuçları anlamaya çalışarak olayları çözümlenmeye çalışmalıdır. Kaynaklardaki bilgilere tarafsız yaklaşmak veya ideolojik davranmamak için tarihçinin önyargılı ve peşin hükümlü olmaması, rivayetlere müdahale etmemesi, hakkında çelişkili rivayetler bulunan tarihi olayları, objektif ve insafli bir şekilde değerlendirmeye çalışması gerekir.

İdeolojik tarih tuzağına düşmek istemeyen tarihçi, kullandığı verilerin belli bir tarihî dönemin ruhunu yansıttığını ve bu eserlerin, rakip siyasi grupların birbirleri hakkındaki iddialarıyla dolu olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu nedenle tarihçi, incelenen dönemin gerçek bir resmini çizebilmek için o devirde gerçekleşen ihtilaflar ve çekişmelerin arka planını anlamaya çalışmalı, söz konusu eserlerin hangi konjonktürel ortamda üretildiğini bilmeli ve tek bir düşünce ekolünün doğruları yerine o dönemdeki ortak doğrulardan hareketle bir neticeye veya senteze ulaşmaya çalışmalıdır. Geçmişin kutsanması veya redd-i mirasın her ikisi de beraberinde büyük sorunlar getirdiğinden ifrat ve tefrite kaçmadan geçmişini ideolojik bakış açısından uzak bir şekilde anlamaya çalışmalı ve böylece üzerinde çalışılan dönemin resmi aslına uygun bir şekilde yansıtılmalıdır.

Diğer tarihçilerde olduğu gibi İslam tarihçilerinden de tarihi ideolojik olarak okuyan pek çok kişi bulunmaktadır. Bu tarihçilerin yaşadığı dönem, mensup oldukları aile, fırka ve mezhep ile eğilim ve fikirlerinin (ideolojilerinin) bilinmesi, hem kaynaklardaki bilgiler karşısında hareket kabiliyeti sağlar hem de tarihî gerçekliğin ortaya çıkmasına sebep olur. İslam tarihçilerinin ideolojik davrandığı konuların başlarında da Emevî aleyhtarlığı gelmektedir. İlk devir İslam tarihi eserlerinde Emevîler hakkındaki rivayetlerin bazısında Emevî halifeleri ve devrin yöneticileri ile ilgili olumlu ve güzel şeyler varken rivayetlerin genelinde ise Emevîler dönemindeki başarılarından ziyade kutsal değerlere saygısızlık, siyasi tuzaklar, muhalif kesimlere yapılan baskı ve zulümler gibi olumsuzluklar ön plana çıkarılmıştır. Emevîler’le ilgili aktarılan bu olumsuzluklar ise onların yaptıkları önemli ve de hayırlı işlerin gölgede kalmasına veya görülmemesine sebep olmuştur.

Emevî tarih yazımını etkileyen bu sebepler dikkate alındığında, onlar aleyhindeki rivayetler hususunda ihtiyatlı davranılması gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu onların hatalarını görmezden gelme şeklinde anlaşılmalıdır. Emevî halifelerinin dinî hassasiyetlerinin bulunmadığı, dönemlerindeki problemlerle ilgilenmek yerine saray eğlenceleri ve av partileriyle vakit geçirdikleri gibi eleştiriler kısmen doğru olsa da bunun bütün Emevî halifeleri için geçerli olmadığı, böyle bir genellemenin de onlara büyük bir haksızlık anlamına geleceği bilinmelidir. Zira yaklaşık doksan yıllık bir ömrü olan bu devlette problemlerli halifelerin iktidar süreleri toplamı on yılı geçmez. Geriye seksen yıl ve diğer halifeler kalır ki bunların dönemlerinde de birçok önemli ve olumlu gelişme meydana gelmiştir. Bu tür tartışmalardan kurtulmak ve anlamlı bir sonuca ulaşmak için bu dönemin önyargısız, kaynaklara dayalı ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi bir zorunluluktur. Burada önemli olan, ideolojileri bir tarafa bırakarak herhangi bir tarafı haklı veya suçlu çıkarmaya çalışmadan bu işe girişmektir. Bilimsellik de bunu gerektirir.

Kaynakça

- AĞARI, M. (2013). “Ya‘kûbî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, s. 287-288.
- APAK, A. (2008). *Anahatlarıyla İslam Tarihi (3) (Emevîler Dönemi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- AYCAN, İ. (2001). *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- AYCAN, İ. ve SARIÇAM, İ. (2005). “İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes‘elesı 2*, s. 877-912.
- AYCAN, İ. ve SÖYLEMEZ, M. M. (2002). *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BAŞARAN, S. (1994). “Ebû Mihnef”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul, s. 188-189.
- BELÂZÜRÎ (2013). *Fütûhu’l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları.
- DEMİRCAN, A. (2016). *Tarih ve Tarihçi*, İstanbul: Beyan Yayınları.

EYMEN FUÂD SEYYİD (2003). “Makrîzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, s. 448-451.

HUMPHREYS, R. S. (2004). *İslam Tarih Metodolojisi*, İstanbul: Litera Yayıncılık.

ÖNKAL, A. (1992). “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 189-197.

ÖZDEMİR, Ö. ve UYSAL, Ş. Y. (2021). “Abbâsî İktidarının Meşruiyet Aracı Olarak Ahbârü'l-Abbâs ve İslâm Tarihçiliği Açısından Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: XXI, sayı: 1, s. 293-322.

SÜYÛTÎ (1969). *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4. Baskı, Mısır.

YA'KÛBÎ (2010). *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Cilt 2, thk. Abdülemir Mehnâ, Beyrut.

YILDIZ, H. D. (1988). “Abbâsîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, s. 31-48.

YILDIZ, H. D. (2011). *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık.

YİĞİT, İ. (2016). *Emevîler (661-750)*, Ankara: İSAM Yayınları.